

Валентина Касько

Національний університет "Одеська юридична академія", Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЦИДИВІСТІВ

Valentyna Kasko

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF RECIDIVISTS

The article substantiates the necessity of developing a forensic classification of recidivists. It is determined that the purpose for formation of forensic classification of recidivists is the further formation of methods of criminal activity of recidivists. The system of tasks, which are solved on the basis of scientific classification of recidivists, is substantiated. As a result of the development of general scientific sources, the author's definition of the forensic classification of recidivists is formulated and the criteria for the formation of their typology are substantiated.

As a result of the study, the classification of recidivists was proposed according to the following criteria: peculiarities of the development of a criminal career; stability of relations with the criminal environment; territorial sign of criminal activity; professional skills; peculiarities of serving a sentence; criminal specialization; perception of a criminal subculture; awareness of the methods of investigative activities. The directions of use of the proposed classifications during the formation of the method of investigation of crimes committed by recidivists were determined.

Keywords: criminalistics, forensic methodology, forensic classification, typology, recidivist.

Актуальність теми дослідження. Наукове пізнання будь-якого об'єкта та вироблення оптимальних моделей впливу на нього потребує його детальної класифікації. Побудова класифікації та типології досліджуваних об'єктів та явищ характерна для будь-якої галузі наукового знання. У загальнонаукових джерелах відзначається, що одним із засобів пізнання різних явищ і процесів вважається їх наукова класифікація. Класифікувати означає розподілити предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. Класифікація – це система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками та властивостями¹.

Наведене у повній мірі стосується і криміналістики, зокрема її ключової частини методики розслідування окремих злочинів. Як відзначають криміналісти, на початку процесу формування конкретної методики розслідування необхідно обрати та надати характеристику предмета (підстави формування) методики розслідування – вид або групу злочинів. Даний предмет-підстава завжди має спиратися на обґрунтовану та практично значиму класифікацію злочинів². Проте, слушно зауважити, що до сьогодні у криміналістичній науці тривають жваві дискусії, зокрема і щодо структури криміналістичної методики розслідування злочинів, зокрема необхідності включення до її структури криміналістичної класифікації злочинів. Ми приєднуємося до позиції науковців, які вважають, що криміналістична класифікація є невід'ємною складовою криміналістичної методики, і фактично є необхідною для її розроблення. Проте, аналіз криміналістичної літератури з питань розслідування окремих категорій злочинів, свідчить, що вченими не приділяється достатньо уваги формуванню криміналістичних класифікацій осіб, а вказане завдання, більшою мірою, вирішується у межах кримінологічної науки. На наш погляд, наведене зумовлено тим, що формування будь-якої криміналістичної методики розслідування передбачає формування криміналістичної характеристики

¹ Великий тлумачний словник сучасної української (2009). Київ: Ірпінь ВТФ "Перун", 906.

² Гармаев, Ю.П., Лубин, А.Ф. (2006). *Проблеми создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика*. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 148.

конкретного виду злочинної діяльності, невід'ємним елементом якої є систематизація даних та формування типової характеристики осіб, які вчиняють злочини відповідної категорії. Більше того, типовим шляхом для формування криміналістичних методик є вибір окремої форми злочинної діяльності з урахуванням її структурування у відповідному розділі КК України.

Водночас, особливості злочинної діяльності рецидивістів, широкий спектр злочинних діянь, які ними вчиняються значно ускладнює можливість формування методики розслідування конкретного виду кримінального правопорушення і тому, на нашу думку, більш раціональним шляхом є формування видової методики розслідування злочинної діяльності рецидивістів, а в подальшому окремих підвидових методик розслідування злочинної діяльності: а) окремих категорій рецидивістів; б) окремих груп злочинів, вчинених рецидивістами.

Саме тому, вважаємо за необхідне формування криміналістичної класифікації рецидивістів, як специфічного об'єкта наукового пізнання.

Наукові дослідження за темою. У різний час проблематику формування відповідної типології злочинців-рецидивістів досліджували О.О. Антонян, Р.С. Белкін, В.М. Бурлаков, А.Ф. Волобуєв, Ю.П. Гармаєв, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, А.Ф. Лубін, Г.А. Матусовський, С.В. Моргунов, В.П. Сапальников, В.В. Тіщенко та інші науковці.

Метою статті є формування наукової класифікації рецидивістів із використанням криміналістичних критеріїв для подальшого формування видової та підвидових методик розслідування злочинної діяльності рецидивістів.

Викладення основного матеріалу. Як відзначає професор В.В. Тіщенко, класифікацію можна розглядати як процес і результат застосування типологічного методу, що дозволяє розділити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за визначеними ознаками. Наукова класифікація допомагає розкрити сутність досліджуваних об'єктів, повніше і точніше виділити й оцінити їх властивості, зв'язки і відносини, сприяє систематизації знань, понятійного апарату, служить базою для подальшої розробки теорій і положень у тій чи іншій науковій галузі¹.

Досліджуючи теоретичні питання криміналістичних класифікацій Р.С. Белкін відзначав, що об'єктами криміналістичної класифікації осіб є відомі та невідомі злочинці, а мета такої класифікації: а) звузити коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця; б) надати у розпорядження слідчого чи працівника оперативного підрозділу інформацію щодо особи конкретного злочинця; в) забезпечити ідентифікацію особи за її фіксованими матеріальними ознаками, які відображені у облікових записах тощо². У свою чергу Г.А. Матусовський, відзначає, що криміналістична класифікація осіб пов'язана із подібними класифікаціями у межах кримінально-правової науки та кримінології, однак не співпадає з ними, оскільки має за мету виділити схожі (співпадаючі) та відмінні ознаки досліджуваного контингенту осіб, розподілити їх на відповідні типи (інші впорядковані множини) за характером і особливостями утворених ознак (слідів) злочину. Інформація про типи злочинів, їхні особистісні характеристики, методику встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування механізму, способу, причетних до нього осіб та їх роль у злочинному діянні³.

Загалом підтримуючи таку позицію, зауважимо, що, на нашу думку, перелік завдань, які вирішуються за допомогою криміналістичної класифікації є значно ширшим, особливо у контексті формування методик виявлення та розслідування злочинів, вчинених рецидивістами, зокрема:

- визначення оптимальної схеми агентурно-оперативного перекриття рецидивістів, які проживають на території обслуговування та ефективна організація постійно діючих каналів отримання інформації щодо способу їх життя, системи зв'язків та намірів вчинити злочин;
- прийняття оптимальних тактичних рішень під час організації виявлення та попереднього документування злочинної діяльності рецидивістів;
- своєчасної нейтралізації контактів рецидивістів із представниками організованих злочинних угруповань;
- вибору оптимальної стратегії розслідування та системи тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

¹ Тіщенко, В.В. (2007). *Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів*. Одеса: Фенікс, 28.

² Белкін, Р.Ф., Винберг, А.И. (1973). *Криминалистика. Общетеоретические проблемы*. Москва, «Юрид. лит.», 184.

³ Матусовський, Г.А. (1999). *Экономические преступления: криминалистический анализ*. Харьков: Консум, 127.

- висування обґрунтованих версій у залежності від криміналістичних класифікацій злочинців-рецидивістів та вибір шляхів їх оптимальної перевірки;
- визначення додаткових сил та засобів, які повинні бути залучені для максимально ефективного розслідування злочинної діяльності рецидивістів;
- вирішення інших організаційно-тактичних завдань розслідування.

На нашу думку, **криміналістична класифікація рецидивістів** – це система розподілу рецидивістів відповідно до криміналістично значимих критеріїв з метою формування та практичного застосування методики розслідування їх злочинної діяльності. Також необхідно відзначити, що формою найбільш вдалою формою такої класифікації, на нашу думку, є виокремлення криміналістично значимих типів рецидивістів.

Типове – це перш за все не будь-що загальне і схоже, а лише те що містить цілісну системоутворюючу характеристику, відображає особливу загальну якість. Диференціація предметів за типовою ознакою називається типологізацією. Підставою будь-якої їх класифікації будь-яка спільна для цієї множинності ознака. Типологізація – це особливий вид класифікації, підставою для якої виступає типова ознака. Утворенні у результаті типологізації узагальнення (групування) предметів мають відповідну систему, єдиний принцип внутрішнього зв'язку і відносин, єдину особливу якість, на підставі якої вони і утворюють свою типову групу. Разом з тим це узагальнення (сукупність), яка має назву тип, – не тотожність, а узагальнена вірогідна модель із загальними ознаками. Набор створених у такий спосіб типів називається типологією. Наприклад типи особистості сформульовані на підставі якогось конкретного критерію називаються типологією¹.

Більше того, використання такого підходу обґрунтовується тим, що виокремлені нами типи особистості рецидивістів за відповідними криміналістично значимими критеріями будуть своєрідною моделлю типовою злочинної особистості, залежно від характеристик якої і буде формуватися відповідна модель подальшого розслідування.

Ми пропонуємо авторську класифікацію злочинців-рецидивістів, беручи за основу ті класифікаційні ознаки, які безпосередньо впливають на ефективність розслідування злочинів цієї категорії. Так, у якості першого класифікаційного критерію можна визначити, особливості розвитку злочинної кар'єри, оскільки як відзначає Д.В. Жмуров кримінальна кар'єра є однією з найважливіших характеристик особистості злочинця – вона відображає основні етапи формування, соціального функціонування та згасання кримінальної особистості². Продовжуючи опрацювання цієї тематики автор відзначає, що кримінальна кар'єра – це не лише послідовність злочинних актів, вона по суті процес (результат) соціальної адаптації у межах встановлених кримінальною субкультурою. Цей процес може включати:

- професійну кар'єру – зростання (специфічних) знань, алгоритмів вирішення злочинних задумів, умінь і навиків вчинення відповідних злочинів, іншими словами набуття “кримінального професіоналізму”;

- різноманітні статуси у кримінальній ієрархії – вертикальна кар'єра;

- вибір відповідної кримінальної спеціалізації – горизонтальна кар'єра;

- невпорядкована кар'єра – вибір кримінальних форм діяльності без відповідної спеціалізації та професіоналізації, тобто вчинення різних злочинів різними способами³. Слушно також погодитись із дослідником, що злочинна кар'єра у своєму розвитку проходить декілька етапів:

- попередній (знайомство індивіда з манерами злочинної поведінки, усвідомлення потреб, які різняться із соціально визначеними, пошуки можливих шляхів їх задоволення, кримінальна ініціація, накопичення девіантного потенціалу);

- активний (накопичення практичного досвіду та навичок, зростання потреби у самоствердженні, автоматизація злочинної діяльності, тобто вона стає звичною і усі моральні дилеми, які характерні для початкового етапу відходять на задній план, спостерігається активне втягнення у злочинну діяльність інших осіб);

¹ Закалюк, А.П. (1986). *Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения*. Москва «Юридическая литература», 54.

² Жмуров, Д.В. (2014). Некоторые теоретические вопросы криминальной карьеры. *Право и законодательство*, 6, 149.

³ Жмуров, Д.В. (2014). Некоторые теоретические вопросы криминальной карьеры. *Право и законодательство*, 6, 151.

– заключний (у випадку негативного сценарію – смерть або деградація злочинної діяльності. Остання виражається у тому, що злочини набувають примітивного, доволі часто ситуативного характеру, який пов'язаний із пошуком засобів на спиртні напої чи наркотики. У випадку позитивного сценарію – відхід від злочинного способу життя, працевлаштування та легалізація. Можливим варіантом є пошук “спадкоємця”)¹.

Так, на нашу думку, у залежності від особливостей розвитку та становлення злочинної кар'єри можна виокремити:

– *рецидивістів, які діють за однотипною моделлю*, тобто часто вчиняють однотипні злочини (наприклад, кишенькові крадіжки);

– *рецидивістів, які діють за змішаною моделлю* і вчиняють злочини різних видів незалежно від їх частоти;

– *рецидивісти із множинною моделлю*, для яких характерним є комбіноване поєднання різних форм злочинної діяльності;

– *рецидивісти із відсутністю типової моделі злочинної поведінки*.

Наступним класифікаційним критерієм є наявність та стійкість зв'язків рецидивіста із організованими злочинними угрупованнями, оскільки рівень таких зв'язків, як свідчить проведене дослідження впливає на: а) вибір базової форми злочинної діяльності; б) формування моделі злочинної кар'єри; в) можливості протидіяти кримінальному переслідуванню тощо.

Так, у залежності від наявних зв'язків з представниками організованих злочинних угруповань можна виокремити такі типи рецидивістів:

рецидивісти-лідери кримінального середовища та організованих злочинних угруповань;

активні учасники організованих злочинних угруповань;

рецидивісти, які підтримують ситуативні зв'язки із організованими злочинними угрупованнями та злочинним середовищем загалом;

рецидивісти, які ситуативно співпрацюють та надають послуги представникам організованої злочинності.

У залежності від територіальної ознаки злочинної діяльності:

– локальні рецидивісти, які характеризуються такими ознаками: а) мають постійне місце проживання; б) здійснюють типові злочини; в) вчиняють злочини, на території адміністративно-територіальної одиниці проживання; г) вчиняють злочини відносно знайомих осіб; д) не підтримують тісних зв'язків із кримінальним середовищем.

– мобільні рецидивісти, які характеризуються такими ознаками: а) втратили соціальні зв'язки (за результатами проведеного дослідження встановлено, що 64,3% рецидивістів втрачають соціальні зв'язки під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі); б) не мають постійного місця проживання (після відбування кримінального покарання проживають з родичами; проживають із особами з якими відбували покарання чи здійснювали злочинну діяльність у минулому; вибирають місце проживання ситуативно у залежності від обставин, які склалися); в) мають тверду асоціальну установку та низький рівень чутливості до можливості застосування кримінального покарання у виді позбавлення волі; г) підтримують тісні зв'язки з організованими злочинними угрупованнями та/або іншими рецидивістами; д) у зв'язку із відсутністю стійких соціальних зв'язків характеризуються високим рівнем мобільності та вчиняють злочини у різних адміністративно-територіальних одиницях.

– в'язничні (пенітенціарні) рецидивісти, які характеризуються такими ознаками: а) стійка антисоціальна установка та повне асоціювання себе з кримінальним середовищем; б) повністю втрачені соціальні зв'язки; в) локалізацією злочинної діяльності периметром установи виконання кримінальних покарань із можливістю, в окремих випадках, впливати на кримінальні процеси на волі; г) стійкими та активними зв'язками з організованою злочинністю; д) виконання “управлінських” функцій у місцях позбавлення волі, уміння створювати та вирішувати пенітенціарні конфлікти; е) відсутність страху притягнення до кримінальної відповідальності, а в окремих випадках вчинення злочинів із метою повернення до установ виконання кримінальних покарань. Окремі дослідники зауважують, що чимало засуджених, виходячи на волю, зразу ж вчиняють злочин, щоб повернутися “додому”. Ні для кого не секрет, що в колоніях для раніше

¹ Жмуров, Д.В. (2014). Некоторые теоретические вопросы криминальной карьеры. *Право и законодательство*, 6, 151.

судимих переважно відбувають покарання одні й ті самі особи. Там усе ясно, просто і зрозуміло: це місце, де вони щось значать і найголовніше – не має потреби робити зусиль над собою¹. Інші дослідники також звертають увагу, що помітною є різниця інтенсивності рецидивних проявів серед різних категорій засуджених: частіше вчиняють такі злочини ті, хто відбували покарання у місцях позбавлення волі і протягом першого року після відбування покарання².

У відповідності до професійних навичок злочинної діяльності:

– рецидивісти-професіонали, які характеризуються: а) високим рівнем інтелектуального розвитку та/або наявністю специфічних професійних навичок; б) детальною обізнаністю про методи та прийоми агентурно-оперативної та слідчої діяльності; в) вузькою спеціалізацією злочинної діяльності; г) постійним вдосконаленням навиків злочинної діяльності та освоєнням інноваційних прийомів її здійснення; д) автономною злочинною діяльністю із фрагментарним наданням кримінальних послуг представникам кримінального середовища; е) відсутністю соціальних зв'язків; ж) наявністю сформованого економічного підґрунтя для забезпечення злочинної діяльності.

– рецидивісти-аматори, які характеризуються а) широкою спеціалізацією злочинної діяльності; б) вчиненням значної кількості злочинів на емоційному підґрунті або у стані алкогольного сп'яніння; в) готовністю до вчинення злочинів будь-якої категорії; д) активним включенням у маргінальні суспільні кола та відсутністю сталих соціальних зв'язків. Як відзначає А.Ф. Зелінський, доволі не стійкими є сімейні зв'язки рецидивістів. У середньостатистичному вимірі розпадається кожна третя така сім'я, а серед розведених осіб рівень рецидиву у три рази більший у порівнянні із одруженими засудженими. Далі автор відзначає, що майже 17% опитаних ним осіб вказали, що вчинили повторний злочин через наявність сімейних проблем. Крім того, 15% опитаних пояснюють вчинені ними насильницькі посягання обґрунтовували їх провокаційною поведінкою потерпілих в основному члені сім'ї. Спостерігається кругова залежність криміногенних чинників: злочинна поведінка та подальше відбування покарання у виді позбавлення волі руйнує родинні відносини, що у свою чергу породжує вчинення нових злочинів такими особами³.

По відношенню до відбування кримінального покарання: а) рецидивісти, які відбували покарання у виді позбавлення волі; б) рецидивісти, які відбували альтернативні види кримінальних покарань. Розмежування таких типологічних блоків рецидивістів зумовлено тим, що для рецидивістів, які відбували покарання у виді позбавлення волі характерні такі специфічні характеристики: вищий рівень злочинного професіоналізму та орієнтація на вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів; наявність стійких зв'язків із представниками кримінального середовища; глибокі знання та слідування традиціям та правилам кримінальної субкультури; обізнаність щодо прийомів та методів агентурно-оперативної роботи, що вимагає використання специфічних тактичних прийомів під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів та слідчих дій; втрата соціальних зв'язків та мінімізація негативного сприйняття можливості притягнення до кримінальної відповідальності та застосування покарання у виді позбавлення волі.

Крім того, за наявністю злочинної спеціалізації рецидивістів можна класифікувати на:

– рецидивістів із стійкою базовою злочинною діяльністю, а у межах цього критерію на таких, для яких базовою є вчинення лише окремих видів злочинів (кишенькових крадіжок) чи групи однотипних злочинів (різних злочинів проти власності);

– рецидивістів без вираженої базової форми злочинної діяльності для яких характерним є вчинення будь-яких злочинів у залежності від життєвої ситуації чи особистих потреб.

За критерієм психологічного сприйняття та відношення до елементів кримінальної субкультури, що має важливе значення для організації і тактики проведення слідчих дій стосовно різних груп осіб:

– повністю асоціюють себе з кримінальним середовищем, сприймають та дотримуються неформальних правил поведінки, які вироблені в'язничним населенням і є складовою кримінальної субкультури;

¹ Гуржи, В. (17 червня 2016 року). Requiem за пенітенціарною службою. *DT.UA*, 22.

² Йосипів, А.О. (2013). Злочинність осіб з маргінальною поведінкою, які відбули покарання у виді позбавлення волі як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки», випуск 4, том 2*, 117.

³ Зелінський, А.Ф. (1980). *Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование)*. Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 48.

– нейтрально ставляться до неформальних приписів кримінальної субкультури і дотримуються правил, які забезпечують отримання максимального прибутку та особистої вигоди.

Не менш важливим є класифікаційний критерій, який відображає рівень обізнаності рецидивіста про форми та методи оперативно-розшукової та слідчої діяльності. За цим критерієм, рецидивістів можна класифікувати на таких, що:

– ситуативно ознайомлені з окремими тактичними прийомами роботи правоохоронних органів, оскільки неодноразово притягувались до кримінальної відповідальності;

– детально ознайомлені з організацією і тактикою оперативної роботи у зв'язку із виконанням функцій позаштатного негласного працівника, зокрема внутрішньокамерного розроблення затриманих та заарештованих тощо;

– детально ознайомлені із організацією і тактикою оперативно-слідчої роботи у зв'язку з службою в органах внутрішніх справ.

Висновки. Частково підсумовуючи, можна відзначити, що формування криміналістичної класифікації рецидивістів є невід'ємним елементом формування криміналістичної методики розслідування злочинної діяльності рецидивістів. Наведена теза зумовлюється тим, що формування методики розслідування злочинної діяльності рецидивістів передбачає побудову декількох рівнів криміналістичної методики у тому числі базуючись на розробленій вище класифікації рецидивістів.

References:

1. Belkin, R.F., Vinberg, A.I. (1973). *Kriminalistika. Obshcheteoreticheskie problem* [Forensic science General theoretical problems]. Moscow, «Yurid. lit.». [in Russian]
2. Busel, T.V. (2009). *Velikiy tlumachniy slovník suchasnoi ukrainskoi movi* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin' VTF "Perun" [in Ukrainian]
3. Gurzhi, V. (2016). *Requiem za penitentsiarnoyu sluzhboyu* [Requiem for penitentiary services]. *DT.UA*, no. 22 [in Russian]
4. Garmaev, Yu.P., Lubin, A.F. (2006). *Problemy sozdaniya kriminalisticheskikh metodik rassledovaniya prestupleniy: teoriya i praktika*. [Problems of Creation of Criminalistic Methods of Investigation of Crimes: Theory and Practice]. Saint Petersburg: Izdatel'stvo R. Aslanova «Yuridicheskiy tsentr Press» [in Russian]
5. Zhmurov, D.V. (2014). *Nekotorye teoreticheskie voprosy kriminal'noy kar'yery* [Some theoretical questions of criminal career]. *Pravo i zakonodatel'stvo* [The law and legislation] [in Russian]
6. Zakalyuk, A.P. (1986). *Prognozirovanie i preduprezhdenie individual'nogo prestupnogo povedeniya* [Forecasting and preventing individual criminal behavior]. Moscow: «Yuridicheskaya literatura». [in Russian]
7. Zelinskiy, A.F. (1980). *Retsidiv prestupleniy (Struktura, svyazi, prognozirovanie)* [Relapse of crimes (Structure, connections, forecasting)]. Kharkiv: Vishcha shkola. Izd-vo pri Khar'k. [in Russian]
8. Yosipiv, A.O. (2013). *Zlochinnist osib z marginalnoyu povedinkoyu, yaki vidbuli pokarannya u vidi pozbavleniya voli yak obyekt kriminologichnogo doslidzhennya* [Crime of persons with marginal behavior who have been sentenced to imprisonment as an object of criminological investigation]. *Naukoviy visnik Khersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya "Yuridichni nauki"* [The scientific bulletin of Kherson state university. Series «Legal sciences»], Edition. 4, vol. 2. [in Ukrainian]
9. Matusovskiy, G.A. (1999). *Ekonomicheskie prestupleniya: kriminalisticheskiy analiz* [Economic crimes: forensic analysis]. Kharkiv: Konsum, 480 s. [in Russian]
10. Tishchenko, V.V. (2007). *Teoretichni i praktichni osnovi metodiki rozsliduvannya zlochiniv* [Theoretical and practical bases of the methodology of investigation of crimes]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian]